

DISCURSUL INDIRECT LIBER ȘI LUMILE POSIBILE*

Introducere

În lucrarea de față ne propunem să dăm seamă, din perspectiva semanticii modelelor teoretice și a lumilor posibile, de câteva aspecte referențiale sau semantic extensionale ale *discursului indirect liber* (DIL), un mod discursiv întrebuințat cu precădere în proza narativă pentru reprezentarea evenimentelor verbale și a evenimentelor mentale verbale sau nonverbale. Vom specifica în continuare cadrul semantic, iar în secțiunile următoare vom oferi descrieri ale formelor logice ale unor exemple selectate din literatura engleză, în scopul identificării valențelor referențiale ale procedului și al captării vocii duale susținute de acesta. Nu vom aborda însă problematica complexă a mărcilor sintactice sau a delimitării DIL, care formează obiectul mai multor studii (vezi Banfield 1982; Cohn 1978; Ehrlich 1990; Fludernik 1993; Oltean 1993; Ramazani 1988). Vom menționa doar că DIL prezintă o structură atipică: el păstrează sintaxa originară a discursului direct (autonomie sintactică), dar este marcat sub raport temporal și al persoanei asemenea discursului indirect, avînd, așadar, o natură „mixtă” (Kuno 1986), care a reprezentat o permanentă provocare pentru lingviști și stilisticieni și a generat un număr impresionant de conceptualizări. Această natură mixtă este reperabilă în exemplele de mai jos, selectate din romanele *To the Lighthouse* (Spre far) (Woolf 1932/1927, p. 119) și, respectiv, *The Rainbow* (Curcubeul) (Lawrence 1934/1915, p. 10), unde secțiunile în DIL sînt redată cu caractere cursive:

1. „It is a triumph”, said Mr Bankes, laying his knife down for a moment. *He had eaten attentively. It was perfectly cooked. How did she manage these things in the depths of the country?* he asked her. .
„– E un triumf!, rosti domnul Bankes, lăsînd o clipă cuțitul din mînă. *Degustase cu atenție. Era perfect preparată. Cum reușea asemenea lucruri în acest fund de țară?* o întrebă.”
2. *Why should the curate's children inevitably take precedence over her own children...? It was education and experience, she decided.*
„Prin ce să aibă copiii preotului în mod inevitabil un ascendent față de copiii ei...? Prin educație și experiență, hotărî ea.”

În (1), secțiunea în DIL reprezintă *discursul exterior* al unui personaj, domnul Bankes, filtrat prin prisma unui alt personaj, doamna Ramsay. Secvența narativă debutează cu o propoziție în discursul direct, „*It is a triumph*” („E un triumf”), cu

* Elemente din acest articol au apărut și în Oltean 1993, 1995, 1998–1999, 1999, 2003.

verbul la timpul prezent, urmată de o structură parantetică, *said Mr Bankes, laying his knife down for a moment* („roști domnul Bankes, lăsînd o clipă cuțitul din mînă”), corespunzînd contextului naratorial. Fragmentul în DIL însă, redat cu caractere cursive, conține verbe și forme pronominale *transpuse – timpul trecut* în engleză (*imperfect*, în română), pronume la *persoana a treia* – și se încheie cu o secvență interogativă, de parcă ar fi redactată în discursul direct. Ne-am putea chiar imagina o versiune în *discurs direct* a acestei întrebări, cu forme verbale și pronominale netranspuse: „*How do you manage these things in the depths of the country? he asked her*” („Cum de reușești [tu] asemenea lucruri în acest fund de țară? o întrebă”), care ar fi apoi raportată în *discursul indirect*, cu timpuri verbale și pronume transpuse: *He asked her how he managed these things in the depths of the country* („El o întrebă cum reușea asemenea lucruri în acest fund de țară”). În fine, după suprimarea contextului raportor „*he asked her*” („[el] o întrebă”) sau dislocarea acestuia în poziție finală, s-ar obține structura în DIL, identică cu aceea din exemplul reprodus, care ar păstra timpurile verbale transpuse și pronumele la persoana a treia¹.

În (2), secvența în DIL, compusă din două propoziții, reprezintă un *act mental* al unui personaj, Anna Lensky, marcat prin pronumele personal la persoana a treia („copiii ei”), care funcționează însă asemenea persoanei întîi, desemnînd *subiectul stării de conștiință*² (vezi și inversiunea verb/subiect din [a], prin care se realizează interogația).

Marcarea în contextul verbal imediat a DIL se poate face prin elemente parantetice³ conținînd verbe de comunicare (*to say* „a spune”, *to answer* „a răspunde” etc.), verbe inchizitive (interogative) (*to ask* „a întreba”, *to wonder* „a se întreba” etc.), diverse verbe psihologice (*to think* „a gîndi”, *to decide* „a decide” etc.), verbe *sentiendi* (*to see* „a vedea”, *to feel* „a simți” etc.), verbe *creatoare de lumi* (*to dream* „a visa”, *to imagine* „a-și imagina” etc.), verbe de exclamație (*to exclaim* „a exclama”). Asemenea expresii sînt însă exterioare structurii în DIL, fiind separate prin virgulă (vezi *said Mr Bankes, laying his knife down for a moment* „roști dom-

¹ Explicația *derivațională* înfățișată mai sus este utilă din punct de vedere didactic, pentru că permite captarea unor aspecte interesante ale structurii sintactice a DIL. Ea lasă însă în suspensie o serie de alte particularități (sintactice, lexicale etc.) ale procedeului, motiv pentru care a fost abandonată, contribuțiile actuale subliniind natura distinctă a DIL, considerat un mod discursiv fundamental diferit de narațiune, discursul direct, discursul indirect și monologul interior (vezi Banfield 1982; Cohn 1978, Fludernik 1993, Oltean 1993).

² Termenul *subiect al stării de conștiință*, preluat de la Ann Banfield (1982), desemnează personajul pe seama căruia sînt puse stările interioare reprezentate în DIL.

³ Elementele parantetice constau din expresii „controloare” corespunzînd contextului naratorial, care servesc orientării cititorului cu privire la locutorul al cărui discurs (exterior sau interior) este reprezentat în DIL, sau la subiectul a cărui perspectivă este înfățișată, în cazul reprezentării proceselor interioare: spre exemplu, *x a spus, a întrebat, a simțit, s-a gîndit, s-a întrebat, și-a imaginat* etc. Prezența lor nu este obligatorie, dar, dacă însoțesc pasajul în DIL, atunci sînt exterioare acestuia, fiind separate prin virgulă sau prin paranteze.

nul Bankes, lăsînd o clipă cuțitul din mînă” în exemplul [1] și *she decided* „hotărî ea” în exemplul [2]) sau prin paranteze și se numesc *predicate controloare*:

3. *But this question of love (she thought, putting her coat away), this falling in love with women (Mrs Dalloway: Wolf 1964/1925, p. 37).*

„Dar chestiunea aceasta a dragostei (se gîndi ea, scoțîndu-și mantoul), dragostea aceasta pentru femei.”

Astfel de *predicate controloare* pot apărea și în propozițiile învecinate; ele susțin coerența discursivă și permit exprimarea unei anumite perspective prin intermediul procedurii. Structurile parantetice pot fi dislocate în poziție medială sau finală în cadrul frazei, iar în calitatea lor de comentarii despre evenimentele verbale sau mentale reprezentate, ele nu pot fi la forma interogativă sau imperativă. Asemenea structuri (întrebare, poruncă etc.) sînt însă posibile în secțiunea redactată în DIL, fapt pe care îl asociem cu autonomia sintactică a enunțurilor acestuia, sau pot marca întreaga frază în cazul dislocării paranteticelor în poziție medială. Fenomenul demonstrează că formulele parantetice sînt exterioare structurii propriu-zise în DIL⁴, lucru de luat în seamă pentru analiza semantică, pentru că substanțiază specificarea aspectelor referențiale. Imperativele propriu-zise par a fi excluse din DIL în limba engleză sau cel puțin statutul lor discursiv este ambiguu, în sensul că ele ar putea fi considerate la fel de bine drept structuri în discursul direct. În consecință, (4) și (6) sînt inacceptabile ca enunțuri în DIL în limba engleză (ele ar trebui să fie declarative; [6] ar fi, totuși, acceptabil ca discurs direct dacă s-ar ignora absența semnelor citării), (8) are un statut discursiv ambiguu (imperativ în DIL sau, mai degrabă – dată fiind imposibilitatea co-indexării pronomelor – în discursul direct), în timp ce (5) și (7) sînt acceptabile (vezi Oltean 1993):

4. **What would he think when he came back, did she wonder?*

*„Oare ce va crede cînd se va înapoia, se întrebă ea?”

5. *What would he think, she wondered, when he came back? (Mrs Dalloway: Wolf 1964/1925, p. 41).*

„Oare ce va crede, se întrebă ea, cînd se va înapoia?”

6. *How did she_i manage these things in the depth of the country, ask her^{*/j}_i.*

„Cum reușea [ea_i] astfel de lucruri în acest fund de țară? întreb-o [pe ea^{*/ij}].”

7. *How did she_i manage these things in the depth of the country? he asked her_i (The Lighthouse: Woolf 1932/1927, p. 119).*

„Cum reușea [ea_i] astfel de lucruri în acest fund de țară? o întrebă [pe ea_i].”

8. *Well then let her_i go and be damned to her, she_j^{*/i} told herself.*

⁴ Vezi însă Susumu Kuno (1986), care, contrastînd „discursul mixt” [„blended discourse”] din japoneză cu „discursul cvasi-indirect” (adică, DIL) din engleză, tinde să trateze elementele contigue din contextul imediat, în limba engleză, drept parte a discursului cvasi-indirect. Vezi și abordarea DIL de către Susan Ehrlich (1990), unde rolul expresiilor parantetice este reconsiderat din perspectiva analizei discursului.

⁵ Indicele marchează identitatea (co-indexare) sau nonidentitatea referinței pronomelor personale din propoziția principală cu acelea din structura parantetică. În primul caz (identitate), frazele sînt acceptabile ca DIL; în cazul al doilea (nonidentitate), ele nu îndeplinesc o asemenea condiție.

„Bine, atunci ducă-se și ea, n-avea decît să se ducă la dracu!, își spuse ea_{j/*i}”.

În concepția mai multor cercetători, conjugarea particularităților gramaticale care susțin „oblicitatea”⁶ (Strauch 1974) enunțurilor în DIL (marcarea sub raportul persoanei și al timpului verbal: trecut, în limba engleză), creînd astfel un emițător „formal” (Ehrlich 1990: 9) – naratorul – cu prezența vocabularului evaluativ, a exclamațiilor și a structurilor interogative – care marchează perspectiva unui anumit personaj – semnaleză *bivocalitatea* (Bahtin [Voloshinov] 1973/1929) sau *polivocalitatea* DIL (McHale 1978), interferența mai multor voci sau perspective în cadrul procedului.

DIL și problema referențială

În *A Survey...* (Oltean 1993) am arătat că DIL, ca modalitate de reprezentare a discursului și a actelor mentale, este despre un *act de discurs* (fapt verbal) dintr-o lume a ficțiunii (discurs exterior sau interior) sau un *act mental* aparținînd conștiinței spontane, nereflexive a personajului (fapt psihologic). Pentru a specifica însă aspecte referențiale ale procedului, în lipsa abordării căroră caracterul dual al acestuia rămîne, după opinia noastră, insuficient de clar demonstrat, se impune operarea cu cadrul teoretic al semanticii formale, al lumilor posibile, și schițarea demersului acestuia împreună cu descrierea unor ingrediente necesare analizei.

Semantica formală pune referința pe seama relației dintre expresiile lingvistice și denotatul lor, întrebunînd termeni precum *referință*, *valoare semantică* sau *valoare de adevăr*, primii doi aplicîndu-se denotației unui nume sau al unei expresii lingvistice, iar ultimul, referinței propozițiilor (vezi Bach 1989; Chierchia–McConnell-Ginet 2000, Portner 2005). În esență, referința unui nume este un *obiect individual*, în timp ce *sensul* sau *intensiunea* acestuia este un *concept individual*; referința unui predicat este un *set de indivizi*, iar intensiunea lui este o *proprietate*. Versiunile semanticii formale permit specificarea denotației expresiilor lingvistice, inclusiv a propozițiilor/frazelor, în cadrul unui limbaj artificial numit *calcul predicțional*, prin intermediul căruia se propun descrieri ale reprezentărilor mentale asociate propozițiilor, căroră apoi li se atribuie valori de adevăr printr-o funcție de interpretare [[]] (vezi Chierchia–McConnell-Ginet 2000), în raport de mai multe coordonate, cum ar fi un model, *M*, sau o „lume” la care se referă diferitele tipuri de expresii ale limbajului – *variabile*, *constante individuale*, *predicate* – și o funcție *g*, prin care se atribuie valori variabilelor (*ibidem*). Dacă o propoziție

⁶ Fenomenul constă în transpunerea pronumelor personale și a timpurilor verbale în urma ancorării acestora la contextul raportor („*Eu îți spun că*”...), subînțeles și de regulă suprimat din structura enunțurilor raportate. În acest sens, în cazul discursului indirect, pronumele *eu* devine, în funcție de identitatea raportorului, desigur, *el* sau *ea*, raportorul fiind cel mai frecvent o altă persoană, iar timpul verbal se va modifica și el, în mod obligatoriu în engleză (*trecut*), opțional în română (*imperfect*). Astfel, dacă Ion rostește enunțul „Azi [eu] nu mă simt bine”, atunci structura în discursul indirect, care prezintă mărcile oblicității, va fi „[Eu îți spun că] Ion a spus că în acea zi [el] nu se simțea bine”, unde [Eu îți spun că] este partea performativă, subînțeleasă, de regulă suprimată.

S este adevărată în lumea reală, atunci $[[S]]^{M,g} = 1$ reprezintă formalizarea valorii sale, ceea ce ne spune că ea este adevărată relativ la un model M și o funcție g (vezi Bach 1989, p. 22; Chierchia–McConnell-Ginet 1990, p. 100); dacă ea este neadevărată sau falsă, valoarea ei este 0.

Deseori, propozițiile descriu însă *situații nonactuale*, localizate în trecut sau viitor, *situații posibile*, sau *lumi posibile*: circumstanțe alternative, „a way things might be, not necessarily the way they are” (Lewis 1979/1973), cum ar fi următoarele:

9. Primul Ministru al Germaniei este femeie [adevărat în momentul de față, fals în trecut].
10. Papa de la Roma este femeie [situație nonactuală, dar posibilă].

În asemenea cazuri, valoarea lor semantică sau valoarea lor de adevăr se atribuie prin coordonatele lume, w (din englezescul *world*), și moment temporal, t , funcția de interpretare avînd forma $[[]]^{M,g,w,t}$. Simplificînd mult lucrurile și în scopuri ilustrative, putem reprezenta fenomenul de atribuire de valori semantice expresiilor lingvistice de diferite tipuri apelînd la aceste coordonate (w, t), cum reiese din exemplele de mai jos:

11. $[[\text{președintele Americii}]]^{w@,t0} = \text{Barack Obama}$ [unde $w@$ este lumea reală, iar $t0$, momentul actual, al enunțării].
12. $[[\text{președintele Americii}]]^{w@,t1} = \text{George W. Bush}$ [unde $t1$ precedă $t0$, deci $t1 < t0$ (momentul actual, al enunțării); spre exemplu, $t1 = 28$ octombrie 2008].
13. $[[\text{președintele Americii}]]^{w1,t0} = \text{Mitt Romney}$ [unde $t0$ este momentul actual, al enunțării, iar $w1$ este o lume posibilă în care Mitt Romney câștigă alegerile].
14. $[[\text{Mitt Romney este președinte al S.U.A.}]]^{w1,t0} = 1$ (este adevărat) [unde $t0$ este momentul actual, al enunțării, iar $w1$ este o lume posibilă în care Mitt Romney câștigă alegerile; deci, fraza este adevărată în $w1$ în momentul enunțării; cu alte cuvinte, ea este adevărată dacă în $w1$ Mitt Romney câștigă alegerile].

Condițiile de adevăr se modifică însă în cazul propozițiilor încapsulate, componente ale unor verbe de atitudine propozițională, cum ar fi *believe* („a crede“), *think* („a gândi“), *hope* („a spera“) etc., relevante pentru analiza semantică a DIL. Să luăm, în acest sens, următorul exemplu:

15. $[[\text{Ion crede că Mitt Romney este președinte al S.U.A.}]]^{w@,t0} = 1$ (este adevărat) dacă și numai dacă Ion crede că Mitt Romney este președinte al S.U.A., conform principiului discitațional al lui Tarski 1956 („ ϕ ” este adevărat dacă și numai dacă ϕ).

Valoarea de adevăr al lui (15) nu depinde, așadar, de adevărul propoziției subordonate „Mitt Romney este președinte al S.U.A.”. Această propoziție este falsă, deși (15) poate fi adevărat. Ion poate crede, spre exemplu, că Mitt Romney este președinte al S.U.A. chiar dacă acesta a pierdut alegerile. Propoziției încapsulate i se acordă, în consecință, o valoare de adevăr nu în lumea în care s-a produs enunțul (lumea reală, $w@$, în cazul nostru), ci într-o lume compatibilă cu ceea ce crede Ion,

în care sînt actualizate convingerile sale, accesată din $w@$, după cum reiese din formalizarea de mai jos:

16. [[Ion crede că [[Mitt Romney este președinte al S.U.A.]] ^{$w1, t0$}]] ^{$w@, t0$} [unde $w1$ este o lume compatibilă cu ceea ce crede Ion (în această lume Mitt Romney este președinte)].

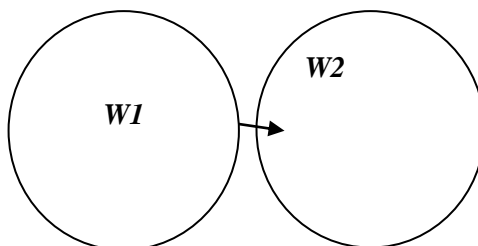
Aceste ultime precizări se vor dovedi utile pentru reprezentarea perspectivei duale exprimate de DIL, deoarece în formalizarea fenomenului în discuție aspectele referențiale au un rol important. Precizările în discuție ne permit, în acest sens, tratarea enunțurilor în DIL ca enunțuri raportate, controlate de expresii parantetice care conțin variate tipuri de verbe de atitudine propozițională, cum ar fi verbe psihologice, verbe performative („a hotărî” în [1]) etc., în funcție de faptul dacă DIL exprimă un fapt verbal sau un act mental. Deoarece analiza noastră vizează DIL literar, selectat din texte ficționale, se impun niște precizări noi, suplimentare, cu privire la referențialitatea acestuia, dată fiind opacitatea referențială a literaturii ficționale.

Marie-Laure Ryan (1991) este aceea care încearcă, alături de Gregory Currie (1990), o abordare a narațiunii ficționale din perspectiva semanticii lumilor posibile, în cadrul căreia două noțiuni ocupă un loc central, și anume noțiunea de *recentrare*, preluată de la David Lewis (1979/1973), și aceea de *relații de accesibilitate*, preluată de la Nicholas Rescher (1979/1973), prin care o lume posibilă alternativă poate fi conectată la lumea reală. Considerînd lumile posibile alternative drept *constructe mentale*, M.-L. Ryan localizează relațiile de accesibilitate în diverse acte mentale prin care ne îndepărtăm de lumea reală și alegem o lume diferită drept centru de referință, în jurul căreia, prin intermediul altor acte mentale, putem crea o întreagă rețea de lumi alternative. Procesul, numit *recentrare*, reprezintă astfel un gest fundamental al narațiunii ficționale, care, în concepția autoarei, se referă la un sistem alternativ de lumi cu centrul situat într-o lume posibilă față de care locutorul se re poziționează.

În lumina precizărilor de mai sus, DIL de tip literar – pe care îl avem în vedere în lucrarea de față – va trimite la o *lume compatibilă cu lumea povestirii* sau la *lumi accesibile dintr-o lume a povestirii*, nu la lumea actuală. Descrierea manierei în care se constituie denotația acestuia presupune, în consecință, redefinirea coordonatelor amintite mai sus, în speță a coordonatelor *lume* (w) și *timp* (t), și adaptarea lor la circumstanțele din lumile ficțiunii, în raport de care DIL i se atribuie valori semantice. Astfel, dacă $w1$ este o lume a ficțiunii ce se substituie lumii reale, $w@$, iar $t1$ este momentul realității, atunci $w2$ va fi o lume accesată din $w1$, compatibilă, spre exemplu, cu ceea ce *crede*, *visează*, *își imaginează* etc. protagonistul unei scenei narative (un personaj) (vezi Figura 1). De asemenea, $t2$ va desemna timpul de referință sau „prezentul narativ” – timpul producerii evenimentelor ficționale (Ehrlich 1990, p. 64). Spre exemplu, în „A luat masa la ora trei”, $t1$ este timpul enunțării, iar $t2$, timpul evenimentului (timpul grupului verbal „a luat masa”), identic cu timpul de referință. Un asemenea cadru este relevant pentru specificarea de-

notației DIL literar și, implicit, pentru formalizarea bivocalității acestuia sau a perspectivei duale (vezi [25], analizat mai jos; vezi și Oltean 1995, 2003).

Figura 1



Multe enunțuri în DIL conțin predicate parantetice sau cu funcție de control (vezi „hotărî ea” în [1], *supra*). Când asemenea predicate nu sînt explicite, ele pot fi suplinite ținînd cont de tipul relației de accesibilitate implicate de evenimentele verbale sau stările mentale reprezentate prin DIL. Ele fac posibilă descrierea neambiguă a aspectelor referențiale prin tratarea enunțurilor redactate în DIL (fraze întregi sau fragmente de frază) drept „complemente” ale predicatelor controloare și specificarea ulterioară a denotației lor în lumi ale ficțiunii ($w1$) sau în lumi accesibile din lumile (centrale) ale ficțiunii ($w2$). Precizăm în acest sens că, sub raport extensional, enunțurile în DIL sau anumite fragmente ale acestora pot fi considerate structuri încapsulate [„embedded”], în pofida diferențelor sintactice existente (vezi Oltean 1995) sau a unor distincții semantice corelate cu asemenea diferențe sintactice. În plus, predicatele parantetice controloare le-am abordat în funcție de noțiunile de *factivitate* și *nonfactivitate* (vezi Kiparsky–Kiparsky 1971/1970, Karttunen 1991/1974), cuplate cu *transparența* și, respectiv, opacitatea presupuzițiilor complementelor lor. Predicatele factive includ verbe precum *a realiza*, *a observa*; ele presupun adevărul complementelor lor, fapt testabil prin negare (vezi [21]).

17. (a) Ion realizează că nu are dreptate.
(b) Ion nu realizează că nu are dreptate.

În acest exemplu, „realizează” presupune că „Ion nu are dreptate” este adevărat, deoarece se păstrează în cazul negării (21b).

Predicatele nonfactive includ, în schimb, diferite verbe *dicendi* sau *inchizitive* (spre exemplu, „a spune”, „a întreba”), verbe *creatoare de lumi* (spre exemplu, „a visa”, „a-și imagina”) sau verbe de *atitudine propozițională* (spre exemplu, „a crede”, „a se îndoii”, „a spera”) (vezi și Karttunen 1991/1974, în legătură cu categoriile de verbe care acceptă complemente); ele nu presupun adevărul complementelor lor.

Asumpția noastră este că în cazul factivelor, propoziției exprimate de DIL i se atribuie o valoare semantică într-o lume a ficțiunii; în cazul nonfactivelor însă, DIL i se atribuie o valoare semantică relativă la alte lumi sau alte momente, cum ar fi lumi accesibile dintr-o lume a ficțiunii.

Analiza semantică

Un caz îl reprezintă frazele care conțin verbe nonfactive psihologice de decizie sau gândire (*think* „a gândi”, *decide* „a decide”). În aceste situații, DIL implică un nivel lingvistic al reprezentărilor mentale (vorbire interioară) și i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume w_2 , compatibilă cu ceea ce *decide*, *crede*, *gîndește* protagonistul scenei narative. Structura discursivă mai cuprinzătoare, care conține și propoziția parantetică, exprimă atitudinea protagonistului față de propoziția logică exprimată de DIL. Un exemplu îl reprezintă (2), reluat mai jos ca (18) (secvența este compusă din două fraze distincte, pe care le-am notat prin [a] și, respectiv, [b]).

18. [a] *Why should the curate's children inevitably take precedence over her own children...?* [b] *It was education and experience, she decided* (*The Rainbow*: Lawrence 1934/1915, p. 10).

[a] „Prin ce să aibă copiii preotului în mod inevitabil un ascendent față de copiii ei ... ? [b] Prin educație și experiență, hotărî ea”.

Propoziția [b] din acest pasaj conține o secțiune în DIL și o secțiune parantetică. $[[she „ea”]]M,w_1,t_2,g = Anna Lensky$, protagonista. Secțiunea în discursul indirect liber, *It was education and experience* („Prin educație și experiență”, „Se datora educației și experienței”) exprimă o propoziție logică ce actualizează, într-o lume, w_2 , compatibilă cu ceea ce decide protagonistul, valoarea variabilei *why* („prin ce”/„de ce”) din [a]. Deci, $[[b]]M,w_1,t_2,g = 1$ dacă și numai dacă $\langle Anna Lensky, p = [se datora educației și experienței] \rangle \in V$ (hotărî) ($\langle w_1, t_2 \rangle$), unde $t_2 < t_1$ corespunde timpului de referință, iar V este o funcție prin care se atribuie o valoare predicatului („hotărî”, în cazul analizat) într-o situație avînd drept coordonate w_1 și t_2 . Prin urmare, poate fi adevărat în w_1 (o lume a povestirii) că (hotărî (Anna Lensky, p)), dar naratorul nu poate garanta că p este adevărat în w_1 . Deci, [b] articulează atitudinea protagonistei față de propoziția logică exprimată de DIL.

În cazul verbelor nonfactive creatoare de lumi, precum *dream* „a visa”, *imagine*, „a-și imagina”, DIL își dobîndește valoarea de adevăr într-o lume, w_2 , în care se actualizează visul, viziunea etc. protagonistului. Discursul indirect liber reprezintă o viziune, *un vis*, *un act de imaginație*, în timp ce structura discursivă mai cuprinzătoare ce conține expresiile parantetice articulează atitudinea protagonistului față de propoziția logică asociată cu reprezentarea mentală:

19. [a] *As she returned home, she dreamed again in her own fashion her old, gorgeous dreams.* [b] *One of her applications was to Gillingham, in Kent, one to Kingston-on-the-Thames, and one to Swanwick in Derbyshire* (*The Rainbow*: Lawrence 1934/1915, p. 350)

„[a] Pe cînd se întorcea acasă, [ea] trăi din nou, în maniera ei personală, minunatele ei vise de demult. [b] Una din cererile ei era pentru Gillingham, în Kent, una pentru Kingston-on-the-Thames și una pentru Swanwick, în Derbyshire”.

În cazul lui [b], care este în DIL, se impune, în vederea unei interpretări adecvate, postularea unei propoziții parantetice care conține un predicat orientat înspre protagonist și, eventual (în limba română), un pronume corespunzător. O astfel de propoziție este *she dreamed „ea visă”*. $[[she „ea”]]M,w1,t2,g =$ Ursula Brangwen, protagonisa, iar $p =$ [Una din cererile Ursulei Brangwen este pentru Gillingham, în Kent, o alta pentru Kingston-on-the-Thames, și o alta pentru Swanwick în Derbyshire], unde $t2 < t1$. Deci, $[[b]] = 1$ dacă și numai dacă $\langle Ursula Brangwen, p \rangle \in V$ (visa) ($\langle w1, t2 \rangle$). În consecință, (visă (Ursula Brangwen, p)) se asociază cu o lume, $w1$, compatibilă cu povestirea, dar p își are extensiunea într-o lume, $w2$, în care se actualizează visul protagonistei.

În cazul propozițiilor interogative, controlate de verbe „inchizitive” (*ask* „a întreba” sau *wonder* „a se întreba”), DIL denotă setul de propoziții adevărate care actualizează valorile variabilelor *what?* „ce?”, *how?* „cum?” din setul de lumi accesibile, compatibile cu stările protagonistului sau ale personajului, sau cu acțiunile lor verbale ori nonverbale. Structura discursivă globală, care include predicatul controlor sau expresia parantetică, exprimă însă maniera în care protagonistul se raportează la setul de propoziții posibile.

20. *What would he think, she wondered, when he came back?* (Mrs Dalloway: Wolf 1964/1925, p. 41).

„Oare ce va crede, se întrebă ea, când se va înapoia?”

Acest exemplu conține o propoziție interogativă cu un verb parantetic nonfactiv ce exprimă un proces interior. Se poate vorbi și de denotația unei astfel de propoziții nedeclarative (vezi *supra*, 5.), identificată de C. L. Hamblin (1973), în cazul întrebărilor directe, cu setul de propoziții exprimate de răspunsurile *posibile* la acestea, sau, de Lauri Karttunen (1977), cu setul de propoziții exprimate de răspunsurile adevărate. În consecință, de vreme ce în (20) $[[she „ea”]]M,w1,t2,g =$ Clarisa Dalloway, protagonista, iar $[[he]]M,w1,t2,g =$ Peter Walsh, un personaj, secțiunea în DIL este asociată cu un set de propoziții, anume setul $\{p,$ astfel încât „Peter Walsh crede p ” în momentul t , unde $t =$ momentul când el se reîntoarce}, care actualizează valoarea lui *what?* „ce?” relativ la personaj, într-un set de lumi și un timp $\{\langle w3, t \rangle\}$, unde $w3$ este setul compatibil cu ceea ce Peter Walsh crede, iar t este un timp corespunzător. În acest caz, $[[20]]M,w1,t2,g = 1$ dacă și numai dacă $\langle Clarisa Dalloway, \{p: „Peter Walsh crede p ” în momentul $t\} \rangle \in V$ (a se întreba) ($\langle w1, t2 \rangle$) sau, cu alte cuvinte, dacă și numai dacă (se întrebă (Clarisa Dalloway, p)). Extensiunea secțiunii în discursul indirect liber este asociată, totuși, cu setul de propoziții care actualizează variabila *what?* „ce?” în $w3$. Deci, denotația DIL este asociată cu lumile în care se actualizează ceea ce crede personajul (Peter Walsh). De asemenea, întreaga propoziție exprimă modul în care protagonista (Clarisa Dalloway) se raportează la setul de propoziții posibile.$

Când discursul indirect liber este însoțit de expresii parantetice conținând verbe factive (spre exemplu, *notice* „a observa”), referința i se atribuie într-o lume, $w1$,

compatibilă cu povestirea, în timp ce structura discursivă globală, care cuprinde verbul controlor sau parantetic, exprimă modul în care protagonistul se raportează la o stare de lucruri căreia i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume a ficțiunii.

21. *Her father was becoming old [...], she noticed; he would miss her (Eveline: Joyce 1965/1915, p. 39).*

„Tatăl sau devenise cam bătrîn [...], observă ea; îi va fi dor de el.”

Aici, $[[she, „ea”]]M, w1, t2, g =$ Eveline, protagonista scenei narative, iar $p =$ [tatăl Evelinei devine bătrîn], căreia i se atribuie o valoare de adevăr relativ la un model M , o lume a povestirii, $w1$, un timp $t2 < t1$, și o funcție g . Fenomenul se validează prin testul presupozitional, care ne spune că (12) îl presupune pe p , deoarece acesta se menține în condițiile negării: „ea nu observă p ” îl implică pe p . Primei propoziții, care conține verbul parantetic factiv, i se atribuie o valoare semantică prin formula $[[21]] M, w1, t2, g$, care ne spune că ea este adevărată dacă și numai dacă $\langle Eveline, p \rangle \in V$ (a observa) ($\langle w1, t2 \rangle$) sau, cu alte cuvinte, dacă și numai dacă evenimentul descris contează ca un fapt în lumea centrală a acestei ficțiuni.

Perspectiva duală în DIL

Statutul perspectivei duale, al bivocalității/polivocalității, este controversat în cadrul lingvisticii contemporane, unii cercetători considerând că DIL constă din „unspeakable sentences” (Banfield 1982, Kuroda 1976, Fludernik 1999); asemenea enunțuri sînt expresive, dar necomunicative. Demonstrația cercetătorilor, bazată pe redarea conștiinței spontane, nonreflexive, a personajului, este bine condusă și greu de combătut. În concepția lor, DIL ar fi un mod particular, *sui generis*, de manifestare a limbajului, unul necomunicativ, în timp ce funcția comunicativă este o funcție derivată, care se subsumează funcției constitutive/poetice – funcție dominantă (vezi Kuroda 1976).

Dat fiind acest statut controversat al perspectivei/vocii duale în cadrul studiilor contemporane consacrate DIL, ne propunem să dăm seama de prezența ei printr-un demers formalist, considerînd că acesta, prin concretețea demonstrației, poate aduce clarificări. Edit Doron (1991) este cea care oferă, în cadrul semanticii situaționale, prima reprezentare formală care semnalează dovezi ale perspectivei/vocii duale în DIL. Disociind *punctul de vedere* ca element constitutiv al conținutului de *atitudine*, ea argumentează că unele expresii deictice sau indexice se ancorează la *situația de discurs* (spre exemplu, pronumele la persoana întâi și a doua – vezi [22], care ne aparține), unele sînt dependente de *punctul de vedere* sau *perspectivă* (spre exemplu, demonstrativele, deictica temporală – vezi [23]), iar altele se pot ancora atît la situația discursului, cît și la perspectiva înfățișată (spre exemplu, pronumele la persoana a treia, timpurile verbale – vezi [24]).

22. *I hate it.*

„[Eu] detest asta.” [„eu” este o funcție dinspre contexte înspre intensiuni; valoarea lui este dată de situația de discurs: locutorul, producătorul discursului].

23. She felt she must go out of *this school*, this torture place (*The Rainbow*: Lawrence 1934/1915, p. 377).
 „[Ea] simțea că trebuie să părăsească *această școală*, acest loc de tortură”. [Valoarea lui „această școală” este sensibilă la perspectiva personajului (Ursula), dar insensibilă la situația de discurs (locutor, locația discursului); expresia trimite la o entitate contemplată de subiectul actului mental (Ursula) – școala despre care este vorba; valoarea ei este o funcție dinspre punctul de vedere înspre intenșiuni.]
24. As she returned home, *she* dreamed again ...*her* old, gorgeous dreams. *One of her applications was to Gillingham, in Kent...* (*The Rainbow*: Lawrence 1934/1915, p. 350).
 „Pe când se întorcea acasă, [ea] trăi din nou minunatele *ei* vise de demult. *Una din cererile ei era pentru Gillingham, în Kent...*” [Valoarea lui „her” („ea”, „ei” – Ursula) este distinctă de locutor (naratorul) în prima propoziție, acest pronume ancorându-se la situația de discurs; la fel se întâmplă și în cazul timpului verbal – *past tense* „trecut” –, care se ancorează la prezentul relatării. În schimb, în propoziția a doua în DIL, valoarea pronumelui „her” este o funcție a perspectivei înfățișate, fiind identică cu subiectul actului mental (Ursula), cum este cazul și cu timpul verbal – *past tense* „trecut” –, care nu se ancorează la prezentul relatării, ci la punctul de vedere, avînd o valoare de prezent (starea înfățișată este simultană cu actul mental al personajului).]

Pornind de la această ultimă categorie de expresii deictice (acelea care se ancorează atât la situația de discurs, cât și la perspectivă), E. Doron (1991, p. 57–58) constată că pronumele la persoana a treia care funcționează ca subiecte ale stărilor de conștiință reprezentate de DIL (vezi [24], *supra*) conțin o informație suplimentară referitoare la gen (*her* – feminin, în exemplul nostru) și argumentează că o asemenea informație nu poate fi pusă pe seama protagonistului/protagonistei unei scene înfățișate în DIL, deoarece ea este evidentă pentru protagonist și, în consecință, este trivială; referirea la sine s-ar face, într-un asemenea caz, printr-un pronume la persoana întâi, „eu” (în exemplul [7], *supra*, ar fi vorba de *my applications* „cererile mele”, nu de *her applications* „cererile ei”). Cercetătoarea consideră acest fapt drept dovadă a caracterului „dual” al DIL, deoarece, susține ea, în timp ce vocea personajului „emană” din „punctul de vedere”, vocea naratorului, pe seama căreia trebuie pus tipul de informație în discuție, „emană din situația de discurs” (trad. n. – Ș.O.), opusă perspectivei. Această ipoteză nu este însă lipsită de probleme: DIL prezintă cel mai frecvent un pronume la persoana a treia, cu care se asociază perspectiva, iar limbi precum engleza și româna nu pot evita marcarea genului la această persoană; așadar, forme precum *she* „ea”, *he* „el”, *her* „(ai) ei” etc. sînt singurele posibilități oferite, în asemenea cazuri, de sistemul limbii. În consecință, informația suplimentară referitoare la gen, prezentă în pronumele la persoana a treia, s-ar putea să nu reprezinte o dovadă incontestabilă a dualității.

Considerăm, de aceea, că se impune găsirea unor dovezi suplimentare a fenomenului în discuție și ne propunem identificarea acestora prin practicarea unui tip de demers formal în anumite privințe diferite, și anume acela al semanticii formale,

referențiale, sau a lumilor posibile. Ipoteza noastră este că un asemenea demers va permite punctarea unor aspecte referențiale din perspectiva situațiilor propriu-zise sau a stărilor de lucruri din lumile povestirii descrise de DIL (de tip literar), care vor documenta și mai clar problema vocii duale articulate de DIL (aceea a personajului și aceea a naratorului).

Pe baza considerațiilor de mai sus, propunem, în cele ce urmează, o reprezentare formală a perspectivei duale exprimate de DIL (aceea a personajului și aceea a naratorului), pornind de la un exemplu selectat din *Women in Love* (Femei îndrăgostite) (Lawrence 1977/1921, p. 216).

25. [a] *Tomorrow was Monday*. [b] *Monday, the beginning of another school-week!*
[a] „Mîine urma să fie luni. [b] Luni, începutul unei alte săptămîni de școală!”.

În acest exemplu, perspectiva duală în DIL poate fi probată prin specificarea valorilor a trei expresii din propoziția [a]: *tomorrow* „mîine”; *was* „urma să fie”/„va fi”, literal, „era”, un verb la timpul trecut; și *Monday* „luni”. Pentru o interpretare adecvată, această propoziție reclamă postularea unei expresii parantetice care conține un predicat controlor, spre exemplu, *Ursula thought* „gîndi Ursula”, unde Ursula este personajul protagonist. Expresia în discuție trimite la o lume a povestirii, $w1$, în care se actualizează ceea ce spune naratorul, și un timp $t2$, al reflecției protagonistei. Lui *tomorrow* „mîine” i se atribuie o valoare în funcție de un model M , o funcție g , o lume $w2$, compatibilă cu ceea ce gîndește protagonistul, și un timp $t2$, al reflecției protagonistei (trecut, în comparație cu timpul relatării); deci, avem formula

26. $[[tomorrow \text{ „mîine”}]]^{M,g,w2,t2}$.

Celei de a doua expresii, *was* „era/urma să fie”, i se atribuie o valoare prin formula

27. $[[was \text{ „era”}]]^{M,g,t,w1,t1}$ [unde $w1$ este lumea centrală a ficțiunii, iar $t1$ este timpul relatării (prezent), care ancorează timpul trecut acestui verb]

A treia expresie, *Monday*, primește o valoare prin formula

28. $[[Monday \text{ „luni”}]]^{M,g,w2,t2}$

Formula explicitează faptul că valoarea lui *Monday* este ziua care urmează intervalului ce îl conține pe $t2$, timpul reflecției protagonistei, și care este o zi numită „luni”.

Dovada bivocalității este dată de faptul că verbul *was*, la timpul trecut în limba engleză, este dependent de timpul relatării, $t1$, și este, deci, despre o lume în care se actualizează ceea ce relatează naratorul, în timp ce valorile cuvintelor *tomorrow* și *Monday* sînt dependente de un timp $t2$, al reflecției protagonistei ($t2 < t1$), și constau într-un interval sau o zi, care poartă numele „luni”, dintr-o lume $w2$, compatibilă cu reflecția. În consecință, DIL din [a] este despre *două lumi: o lume com-*

patibilă cu ceea ce gândește protagonistul și o lume a povestirii, despre care relatează naratorul (vezi Figura 2, care ilustrează raportul de intersecție dintre cele două lumi).

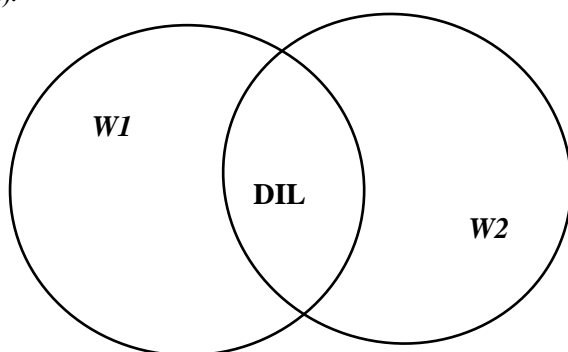


Figura 2

Concluzii

Semantica formală și semantica lumilor posibile își dovedesc fecunditatea în reperarea valențelor referențiale ale procedurii, care depind, între altele, de natura paranteticilor sau a predicatelor controloare. Astfel, în cazul expresiilor parantetice nonfactive, DIL descrie un episod dintr-o lume, w_2 sau w_3 , accesibilă dintr-o lume (centrală) a povestirii, în timp ce structura discursivă mai largă, care cuprinde și propoziția parantetică, articulează atitudinea protagonistului față de propoziția logică exprimată de DIL sau de setul de propozițiuni posibile, în cazul întrebărilor. Dacă predicatul controlor este factiv, atunci DIL descrie o stare de lucruri dintr-o lume, w_1 , compatibilă cu povestirea, pentru care creditabil este naratorul. Discursul indirect liber implică, în acest caz, *reprezentarea mentală, de către protagonist, a stării respective de lucruri*, în timp ce structura discursivă globală, ce include verbul parantetic, exprimă *modul în care protagonistul se raportează la acea stare, situată într-o lume a povestirii*. Analiza permite, de asemenea, identificarea expresiilor cu rol în articularea perspectivei duale, unele dintre acestea descriind stări de lucruri situate în lumi în care sînt actualizate reflecțiile personajului, altele trimițînd la lumea centrală, despre care relatează naratorul. Alături de *perspectiva personajului* transparent, așadar, și *perspectiva naratorului*, DIL dovedindu-se a fi un mod al dualității, a cărui denotație se regăsește în intersecția celor două lumi.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

Bach 1989 = Emmon Bach. *Informal Lectures on Formal Semantics*, State University of New York Press, New York, 1989.

Bahtin 1973 = Mihail Bahtin [V. N. Voloshinov], *Marxism and the Philosophy of Language*, Seminar Press, New York–London, 1973.

- Banfield 1982 = Ann Banfield, *Unspeakable Sentences*, Routledge–Kegan Paul, London, 1982.
- Chierchia–McConnell-Ginet 2000 = Gennaro Chierchia, Sally McConnell-Ginet, *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2000.
- Cohn 1978 = Dorrit Cohn, *Transparent Minds*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1978.
- Currie 1990 = Gregory Currie, *The Nature of Fiction*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Doron 1991 = Edit Doron, *Point of View as a Factor of Content*, în *Proceedings from Semantics and Linguistic Theory*, vol. I, Cornell University Press, Ithaca, 1991, p. 51–64 (Cornell Working Papers in Linguistics 10).
- Ehrlich 1990 = Susan Ehrlich, *Point of View: A Linguistic Analysis of Literary Style*, Routledge, London–New York, 1990.
- Fludernik 1993 = Monika Fludernik, *The Fictions of Language and the Languages of Fiction. The Linguistic Representation of Speech and Consciousness*, Routledge, London–New York, 1993.
- Hamblin 1973 = C. L. Hamblin, *Questions in Montague English*, în „Foundations of Language”, X, 1973, p. 41–53.
- Joyce 1965/1915 = James Joyce, *Eveline*, în James Joyce, *Dubliners*, Viking Press, New York, 1965.
- Karttunen 1977 = Lauri Karttunen, *Syntax and Semantics of Questions*, în „Linguistics and Philosophy”, I, 1977, nr. 1, p. 3–44.
- Karttunen 1991/1974 = Lauri Karttunen, *Presupposition and Linguistic Context*, în Steven Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader*, Oxford University Press, New York–Oxford, 1991, p. 406–415.
- Kiparsky–Kiparsky 1971/1970 = Paul Kiparsky, Carol Kiparsky, *Fact*, în Danny D. Steinberg, Leon A. Jakobovits (eds), *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, p. 345–369.
- Kuno 1986 = Susumu Kuno, *Blended Quasi-Direct Discourse in Japanese*. Paper presented at the Second SDF Workshop in Japanese Syntax, Stanford University, 1986.
- Kuroda 1976 = S.-Y. Kuroda, *Reflections on the foundations of narrative theory*, în Teun a van Dijk (ed.), *Pragmatics and Poetics*, North Holland, Amsterdam, 1976, p. 107–140.
- Lawrence 1934/1915 = D. H. Lawrence, *The Rainbow*, The Albatros, Hamburg–Paris–Bologna, 1934.
- Lawrence 1977/1921 = D. H. Lawrence, *Women in Love*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, England, 1977.
- Lewis 1979/1973 = David Lewis, *Possible worlds*, în Michael J. Loux (ed.), 1979/1973, p. 182–189.
- Loux (ed.) 1979 = Michael J. Loux (ed.), *The Possible and the Actual: readings in the metaphysics of modality*. Cornell University Press, Ithaca–London, 1979.
- McHale 1978 = Brian McHale, *Free Indirect Discourse: A Survey of Recent Accounts*, în „Poetics and Theory of Literature”, III, nr. 2, p. 249–287.
- Oltean 1993 = Ștefan Oltean, *A Survey of the Pragmatic and Referential Functions of Free Indirect Discourse*, în „Poetics Today”, XIV, 1993, nr. 4, p. 691–714.
- Oltean 1995 = Ștefan Oltean, *Free Indirect Discourse: some referential aspects*, în „Journal of Literary Semantics”, XXIV, 1995, nr. 1, p. 21–24.
- Oltean 1998–1999 = Ștefan Oltean, *Despre semantica propozițiilor declarative încapsulate, a întrebărilor și a exclamațiilor*, în „Dacoromania”, serie nouă, III–IV, 1998–1999, p. 231–242.
- Oltean 1999 = Ștefan Oltean, *Despre bivocalitatea discursului indirect liber*, în SCL, L, 1999, nr. 2, p. 285–292.
- Oltean 2003 = Ștefan Oltean, *On the bivocal nature of free indirect discourse*, în „Journal of Literary Semantics”, XXXII, 2003, nr. 2, p. 167–176.
- Portner 2005 = H. Paul Portner, *What is Meaning? Fundamentals of Formal Semantics*, Blackwell, Oxford, 2005.
- Ramazani 1988 = Vaheed Ramazani, *The Free Indirect Mode: Flaubert and the Poetics of Irony*, University Press of Virginia, Charlottesville, 1988.
- Rescher 1979/1973 = Nicholas Rescher, *The Ontology of the Possible*, în Michael J. Loux (ed.), 1979, p. 166–181.

- Ryan 1991 = Marie-Laure Ryan, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis, 1991.
- SCL = „Studii și cercetări de lingvistică”, București, I, 1950 și urm.
- Strauch 1974 = Gérard Strauch, *De quelques interprétations récentes du style indirect libre*, în „Recherches anglaises et américaines”, VII, 1974, p. 40–73.
- Tarski 1956 = Alfred Tarski, *Logic, Semantics, Mathematics*, Clarendon Press, Oxford, 1956.
- Woolf 1932/1927 = Virginia Woolf, *To the Lighthouse*, The Albatros, Hamburg–Paris–Milan, 1932.
- Woolf 1964/1925 = Virginia Woolf, *Mrs Dalloway*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, England, 1964.

FREE INDIRECT DISCOURSE AND POSSIBLE WORLDS

(Abstract)

The article proposes an account within a framework of possible world semantics and formal semantics of the denotation of free indirect sentences selected from narrative fiction. The issue of what constitutes free indirect discourse is discussed, and a possible world semantic framework is provided for the formal representations of the selected examples. The analysis indicates that the denotation of free indirect discourse depends on the nature of parentheticals or control predicates with which it is associated. Thus, in the case of non-factive parentheticals, FID describes an episode in a world, w_2 or w_3 accessible from a (central) world of the story, while the larger discourse structure, which contains the parenthetical, expresses the protagonist's attitude to the proposition expressed by FID or to set of possible propositions, in the case of questions. If the control predicate is factive, FID describes a state of things in a world, w_1 , compatible with the story, for which the narrator is responsible. The analysis also captures the expressions that sustain the dual perspective articulated by FID sentences, some of these expressions describing states of things in worlds in which the character's reflections are actualized, while others are about the central world of the story, in which what the narrator tells is actualized. FID emerges thus as a dual mode.

Cuvinte-cheie: *discurs indirect liber, denotație a discursului indirect liber, lume posibilă, bivocalitate, perspectivă duală.*

Keywords: *free indirect discourse, denotation of free indirect discourse, possible world, bivocality, dual perspective*

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
stoltean@gmail.com